

В. Заїки.

Проблеми української літературної критики й естетики в ліберальнім освітленні.

Михайло Рудницький: Між ідеєю і формою. Львів, 1932, Ст. 244, 12^о.
(Докінчення).

IV.

Ми цілковито приймаємо погляди Гоголя на потребу усталення чи, ліпше сказати, відновлення органічного зв'язку між релігією й мистецтвом. Ми вважаємо, що бездушне мистецтво, яке не має в собі відблиску величного всеохоплюючого світогляду, яке служить лише забавкою розпещеному й зіпсутому смакові „модерної“ людини (для котрої джезбанд приємніший від сонат Бетовена, а сензаційна кінова драма „ліпша“ від трагедій Шекспіра) зовсім маловартне. І тому ми рішуче бажаємо одухотворення мистецтва, його християнізації.

Ми цілковито відкидаємо штучне розмежування мистецтва й ідеології (світогляду), яке переводить М. Рудницький. Твердження про цілковиту „окремішність мистецтва від інших форм виявлення людської енергії“ не має під собою ніяких підстав. В дійснім житті наші мистецькі вражіння й переживання, так само, як і мистецька творчість і оцінка, майже ніколи не бувають відокремлені від різних інших вражінь і переживань, згл. іншої нашої творчості чи оцінки. Це ми—дослідники мистецтва, науки, права, суспільного ладу ітд. так старанно й виразно розмежуємо сфери мистецьких, інтелектуальних, етичних та ін. вражінь, переживань, творчості, оцінки, старанно розмежуємо гарне під оглядом мистецьким від гарного під оглядом моральним, правду-істину від правди-справедливості ітд. Очевидно, що це розмежування робимо на підставі дійсно існуючих різниць, але всі ми — наукові дослідники в нашій дослідчій аналізі ці різниці, так би сказати, загострюємо й схематизуємо. В дійсності ж, між гарним з погляду етичного і гарним з погляду морального, між правдою-істиною і правдою-справедливістю, між гарним і правдивим ітд. існує нерозривний зв'язок, що відбивається яскраво в самій мові, котра називає „гарним“ і гарний вчинок, гарне (з погляду морального) життя, гарний подвиг, і гарний вірш, повість, музику, краєвид і тд. Так само правдою називаємо і правду-істину і правду-справедливість. І це зовсім не наслідок недостаті мовних виразів, але незвичайно важний вислів внутрішнього зв'язку поміж згаданими розуміннями (на що почасті звертав уже увагу Н. К. Михайловський). Ідея краси, ідея гарного стоїть безсумнівно у глибшій (почасті — може навіть, слід сказати, „метафізичній“) зв'язку з ідеями добра і правди-істини. Так само й наші естетичні та всякі інші переживання і почуття стоять у найглибшій зв'язку з нашими поглядами, з нашим світо-

глядом. Коли приймаємо чи відкидаємо якісь погляди, зокрема й погляди філософічні, робимо це без сумніву не тільки на підставі наших розумувань, але й на підставі наших почувань, — це не може підлягати ніяким сумнівам. Отже всупереч думці М. Рудницького, вважаємо цілком природним (і неуникненим) протиставлювання філософічних та всяких взагалі поглядів чи й цілого світогляду з одного боку й наших почувань з другого; так само природним вважаємо й „протиставлення“ мистецькому (зокрема літературно-мистецькому) творові нашого світогляду та оцінку мистецького твору, основану на такому „протиставленні“. Більше того, гадаємо навіть, що ніяка оцінка мистецького твору неможлива без „протиставлення“ його нашому світоглядові. Оскільки оцінюваний нами твір не суперечить нашому світоглядові, ми можемо й не зупинитися на його відношенні до нього; але оскільки він стоїть у виразній суперечності до нашого світогляду, до наших, як кажуть найсвятіших поглядів і почувань, наша оцінка безперечно буде в собі містити, коли не явний, то укритий відрух на суперечність цього твору з нашими поглядами. Так само, як найоб'єктивніший історик при освітленні історичних фактів чи історичних постатей, особливо якщо вони торкаються ближче його інтересів, почувань і поглядів не встані зовсім увільнитися від певного суб'єктивізму, що саме впливає з його почувань і поглядів (релігійних, етичних, національних, політичних ітп.¹⁾), — також критик мистецтва тай взагалі всяка людина, що оцінює (хоч би для себе тільки) мистецький твір — оскільки лише цей твір може зачепити його світогляд, конечно в своїй оцінці дасть вираз і свого світогляду.

Очевидна річ, що у критика (й взагалі у всякого, що оцінює мистецький твір) — оскільки має він естетичне почуття й оскільки він не засліплений цілковито якоюсь ідеєю — національною, суспільною чи політичною — ідеологічний елемент становить лише один з елементів оцінки; і такий критик, хоч би по переконанню своїм був 100-відсотковим „націонал-волюнтаристом“, просто не зможе відмовити високої мистецької вартості напр. творам Гамсуна або Р. Тагора (не кажучи вже про твори Достоевського). „Критика“, яка в імя „ідейних“ мотивів відкидає безсумнівну мистецьку вартість таких творів — і комічна і — сміємо думати — навіть нещира (в дійсності, ледви чи такий „критик“ не відчуває мистецької вартості творів, об'єкційованих у його писаннях тільки через те, що вони не підходять до його політичної чи національної ідеології).

Особливу роль в мистецькій оцінці грає етичний елемент. Оскільки національні, соціальні й політичні елементи світогляду

¹⁾ Питання це досить докладно освітлене в західних і особливо в російських методологіях історії й суспільних наук. Зокрема цим питанням спеціально інтересувалася т. зв. російська соціологічна школа. З найновіших методологів присвятили цікаві сторінки цьому питанню Карсавин у своїй „Філософії історії“. Порів. ще мої принагідні замітки в рец. на „Ілюстр. історію України 1917 — 23 рр.“ Дм. Дорошенка в „Богословії“, 1931, т. IX, кн. 4, ст. 385—388.

ріжних людей є незвичайно різноманітні, остільки в моральних поглядах залишається певна незмінна основа. Соціальні, політичні й т. п. погляди з природи речі не можуть не еволюювати в зв'язку з суспільно-політичними змінами, етичні ж погляди й норми можуть існувати при всяких формах суспільно-політичного устрою без всяких змін. З другого боку взаємовідношення між мораллю й мистецтвом є глибшим і більш органічним, як між мораллю й тими чи іншими національними, політичними та ін. поглядами. Розуміння краси й етичної правди, розуміння гарного з погляду мистецького й гарного з погляду морального, як ми вже зазначили, не тільки найтісніше зв'язані між собою, але й походять з одного метафізичного джерела; скільки б ми не старалися розмежувати наші мистецькі й моральні враження, почуття й переживання, в дійсності вони завжди якось зв'язані між собою; і тому ніколи гарним твором не назовемо ми твору аморального.

Твір неморальний, ображаючи наші моральні почуття, не тільки не може викликати у нормальної людини естетичних переживань гарного, а навпаки викликає неодмінно огиду (хоч розуміється можуть знайтися люди з психічними аномаліями, яким саме подобатимуться гідкі, неморальні образи, ображаючи моральні почуття нормальних людей, в роді нпр. недавно друкованого в „Н. Шляхах“ оповідання Шаяна, де з особливим замилюванням змальовуються убийства, довершені садистом). Хоч би як був досконалий мистецький твір під оглядом мистецької техніки, хоч би автором його був найталановитіший мистець, коли цей твір буде наскрізь неморальним, — всяка нормальна людина з обуренням висловиться про цей твір, як про гідоту; — і важко навіть означити, чи під тим словом „гідота“ треба розуміти гідоту з огляду морального чи з мистецького, чи може радше й з того й з другого¹); бо так само, як „гарне“ має подвійне значіння — естетичне й етичне, — також і гідким називаємо речі й неморальні й дуже негарні з погляду мистецького. Щоби бути досконалим, мистецький твір мусить не тільки відповідати естетичним вимогам, але щонайменше не грішити проти вічних моральних засад²).

¹ Одним з найвизначніших французьких письменників скрайно-реалістичного (натуралістичного) напрямку кінця XIX та перших років XX ст. вважається Жан Рішпен, талант не першорядний, але все ж досить великий. В кожному разі, з зовнішньо-літературного погляду його твори здебільшого стоять на високому рівні; але деякі з них, а особливо його оповідання про родину Борджія, такі гідкі й брудні з морального боку, що здається не легко знайти щось більш відражаючого у всесвітній літературі; не вважаючи на всі зовнішньо-літературні якості, згадане оповідання Рішпена робить таке зле й неприємне враження своїм неморальним змістом, що про ніяке естетичне враження від нього не може бути мови.

² М. Рудницький, обстоюючи протилежний погляд, наводить такий досить комічний, аргумент (який в дійсності помовляє проти нього): „Критика — каже він — яка хоче доказати, що „гарний твір“... мусить бути й моральний... „пригадає прилюдну кумівську опінію, здивовану, „коли хтось для „краси“ — тратить розум“... А далі Рудницький ще додає: „успіх архитворів, талано-

Найдосконаліші й найкращі твори, чи — кажучи словами Рудницького — архитвори мусять задовольняти й естетичний смак, і етичне почуття, й розум. Твердження Рудницького, нібито провідні ідеї найгеніальніших творів, у тому числі й таких, як „Божественна Комедія“ й „Гамлет“ нічого не варті або навіть банальні, вважаємо просто якимсь непорозумінням. Без релігійної основи „Божественна Комедія“ не тільки не була б „архитвором“, але взагалі була б неможлива; „Гамлет“, якби відкинути з нього всі порушені в нім філософічні проблеми, зійшов би на ступінь лише звичайної трагедії. Або що вартий був би „Фавст“ без філософічного елемента, або „Іфігенія в Таврії“ без її величної етичної ідеї?! Або, чи ж би викликали в нас велике заінтересування й захоплення та щирі симпатії твори Р. Тагора, якби не їх етика, така близька до нашої християнської й так органічно злита з його естетикою? Чи взагалі звернули б ми увагу на цього „екзотичного“ письменника, якби не полонив він нас своєю величною перелитою то в мистецькі образи, то в філософічну лірику етикою?! Чи можна було б назвати геніальним письменником Достоевського, якби не було в його творах найпекучіших релігійних, індивідуально-етичних і соціально-етичних проблем? Чи не був би він тоді просто визначним письменником, приблизно рівним із Тургенєвим, Гончаровим, Л. Толстим? В кожному разі, не став би він тим генієм, єдиним у Слов'янщині, яким заінтересовується нині майже весь культурний світ, і то якраз ізза його релігійно-філософічно-етичних ідей.

Та може виникнути питання: чи й лірика також мусить задовольняти не тільки естетичне почуття, але й етичне почуття та розум?

Однак перше, ніж відповісти на це питання, мусимо з'ясувати одно непорозуміння: М. Рудницький каже, що до „чистої лірики“ належить „не тільки поезія в ліричній формі“ (що безперечно вірно), але „чиста лірика... складається також на головну вартість драм Шекспіра або Кальдерона, повістей Фльобера, Гюго, Достоевського, а навіть філософічної прози Гетого або Ніццшого“, Але в такому разі Рудницький називає лірикою

витих творів і бульварної сенсаційної літератури підлягає аналогічним законам, що примхи любови“...

Але хіба „успіх“ якогось твору є доказом його мистецької вартості? Як би було так, то літературно-мистецькими архитворами довелось б признати не твори Данте, Шекспіра, Гетого, Достоевського, але скоріше неграмотні, антихудожні бульварно-сенсаційні писання в роді тих оповідань про Пінкертона, Шерлока Голмса ітд., якими так захоплювалися по словам Рудницького він сам і його товариші (а також чимало й моїх шкільних товаришів). Безперечно, успіх твору можна прирівнювати до „примх любови“: адже відомо, що любов навіть з негарної й гидкої дівчини робить в уяві закоханого прегарну Дульцинею; так само й твір, нічого не вартий під оглядом мистецьким, може здобути великий успіх. Очевидно, тут відіграють ролю не тільки краса чи мистецькі прикмети, але й інші чинники; зокрема в коханні грають ролю нпр. чинники фізіологічні, через котрі дійсно не раз людина „тратить розум“, захожуючись в зовсім невідповідній особі, — але треба додати, що дуже часто та невідповідна особа навіть не є гарна.

не те, що всі інші; бо в дійсності в драмах Шекспіра й Кальдерона та в романах Достоевського лірики або зовсім нема, або дуже мало (натомість у „філософічній прозі“ Нічшого, ліричний елемент справді дуже сильний). Шекспір і Кальдерон були майже ідеальні драматурги, ідеальна ж драма становить якраз цілковиту суперечність ліриці: драма це мистецтво образне, лірика — емоціональне (як музика, архітектура). Лірикою всі теоретики поезії звуть мистецтво, яке не змальовує образів, характерів, типів ітп., але передає наші переживання, почуття, настрої, емоції.

А тепер дозвольте запитати: хіба емоціональне мистецтво й особливо емоціональна (себто лірична) поезія не може відбивати в собі настроїв, вражень почувань релігійних або релігійно-філософічних чи також національних, суспільних, політичних ітд, хіба не відбиває вона при тім і нашого світогляду?.. хіба нема лірики релігійної, релігійно-філософічної, національної, політичної?.. як знову хіба не може бути лірики розпусної (нпр. вакхичної) та взагалі аморальної? або лірики політичної (чи навіть сектантсько-релігійної) руйниницької?.. Кінець кінцем, не тільки лірична поезія, але й чисто емоціональне мистецтво — музика й архітектура, як підносив уже Гоголь, може служити не тільки для нашої хвилевої розваги, але й для вищої мети. Коли палаюча, гаряча віра спрямовує всі думки, всі уми, всі вчинки до одного — до тієї *вищої мети*, тоді й емоціональне мистецтво, зокрема лірика передає (відбиває) загальне стремління до вищого ідеалу.

З усього, що ми сказали досі, мабуть уже ясним є й наш погляд на такі питання, як можливість об'єктивної літературної критики, роля в ній об'єктивного та суб'єктивного елементу, як основні критерії літературної оцінки ітд. Очевидна річ, що ми рішучо відкидаємо твердження автора, що „у критиці нема навіть змоги поставити проблеми, в якому напрямку треба шукати сподіваної сути критики, або чи критика може бути об'єктивною“, чи тим більше твердження, що критик може „залишити на боці всі проблеми вартості — від будови твору, його мовного творива аж до останніх питань, як автор дивиться на світ і що знає про душу людини“.

Якби критика пішла тими шляхами, що вказує М. Рудницький, вона була б і беззмістовна й непотрібна. Кожна людина, читаючи твір, часом напів-свідомо, часом вповні свідомо оцінює його сама, і в цій оцінці торкається різних сторін твору, також його змісту, його ідей ітд. Критик повинен на підставі свого зняття й досвіду та свого розвинутого естетичного й етичного почуття, допомогти звичайному читачеві в його оцінці. Оцінка критика в засаді не повинна бути вужчою від тієї, яку робить сам читач своїми власними силами. Оскільки ми ставилися до літературного твору, як до вартості більшої, ніж гарна забавка, оскільки знаходимо в нім „страву“ для вищого почуття та ро-

